

getirilmiş altı mektubu ile (nşr. Goricis Avvâd, *Sumer*, XIV [Bağdat 1958], s. 162) yine Adudüddeve'ye gönderdiği *Risâle fi'l-ḥumrati'l-hâdiṣe fi'l-cev* adını taşıyan bir risâlesi Hans Daiber tarafından "Briefe Abu'l-Fadl Ibn al-'Amîd an Adudaddaula" başlığı altında yayımlanmıştır (*Isl.*, LVI [1979], s. 106-116). Daiber'in verdiği bilgiye göre, İbnü'l-Amîd'in resmî ve özel mektuplarını ihtiva eden *Dîvânü'r-resâ'il*'inden bir parçanın iki nüshası Hindistan'da (Leknev ve Kalküta) bulunmaktadır. Ayrıca Bîrûnî de İbnü'l-Amîd'e ait coğrafî, geometrik ve astronomik problemlerin işlendiği bir kitaptan, muhtemelen adını daha önce zikrettiği *Binâ'ü'l-müdün* adlı eserinden alıntılar yapmaktadır (*et-Taḥdidü nihâyeti'l-emâkin*, s. 58, 60, 98, 119). Halîl Merdem Bek *İbnü'l-Âmîd* adlı bir eser yazmıştır (Dimaşk 1350/1931).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 194; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-mu'âneṣe* (nşr. Ahmed Emin – Ahmed ez-Zeyn), Beyrut 1373/1953, I, 16, 35, 61, 66, 132; II, 15, 39; a.m.f., *Meşâlibü'l-vezîreyn* (nşr. İbrâhîm el-Kîlânî), Dimaşk 1961, tür.yer.; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, II, 131-135, 140-142, 159-160, 166, 222-228, 229-230, 270-282; Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1377/1957, III, 155-181, 183-214; Ebû İshak el-Husrî, *Zehrü'l-âdâb* (nşr. Zeki Mübârek – M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1972, I, 41-42, 166-167; II, 402, 580, 601-603; III, 643-644, 874-880; IV, 1064-1065, 1119-1124; Bîrûnî, *Taḥdîd-nihâyeti'l-emâkin* (nşr. P. Bulgakov – İbrahim Ahmed), Kahire 1962 → (*Islamic Geography* içinde, ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1413/1992, s. 48, 60, 98, 119; Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî, *Tekmiletü Târiḫi'l-Taberî* (Taberî, *Târiḫ* [Ebü'l-Fazl], XI içinde), s. 322, 422; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'* (nşr. D. S. Margoliouth), Kahire 1928, III, 142-143; VI, 73; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 268, 299, 301, 365, 488-489, 511, 516, 569, 572, 589, 605-606; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, V, 103-113; Suter, *Die Mathematiker*, s. 58-59; Halîl Merdem, *İbnü'l-Amîd*, Dimaşk 1350/1931; Zeki Mübârek, *en-Nesrü'l-fennî fi'l-karni'r-râbi'*, Beyrut 1352/1934, II, 235-255; Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 103-104; Sezgin, *GAS*, VII, 278-282; Şevki Dayf, *Târiḫü'l-edeb*, V, 655-658; Ömer Ferruh, *Târiḫü'l-edeb*, III, 500-503; Muhammed Müsfir ez-Zehrânî, *Nizâmü'l-vizâre fi'd-devleti'l-Abbâsiyye*, Beyrut 1406/1986, s. 97-101, 168-169, 177, 184; J. L. Kraemer, *Humanism in the Renaissance of Islam*, Leiden 1986, s. 241-259; M. Rıdvân ed-Dâye, *A'lâmü'l-edebi'l-Abbâsî*, Beyrut 1407/1987, s. 165-168; H. F. Amedroz, "The Vizier Abu'l-Fadl Ibn al-Amîd from «the Tajârib al-Umam» of Abu Ali Mis-kawîh", *Isl.*, III (1912), s. 323-351; Hafızullah Kabîr, "Ustad Abu'l-Fadl Ibn al-'Amîd", *IC*, XXXV/1 (1961), s. 8-11; Cl. Cahen, "İbn al-'Amîd", *Elr.* (İng.), III, 703-704; İhsan Abbas, "İbn al-'Amîd", *Elr.*, VII, 664; Ahmed Pâketçi, "İbn 'Amîd", *DMBİ*, IV, 340-344; Mahmut Kaya, "Ebû Hayyân et-Tevhîdî", *DİA*, X, 154.

AHMET GÜNER

İBNÜ'L-AMÎD, Ebü'l-Feth (أبو الفتح ابن العميد)

Ebü'l-Feth Ali b. Muhammed
b. Hüseyin b. Muhammed
(ö. 366/976)

Büveyhî veziri, edip ve şair.

337'de (948-49) Rey'de doğdu; ünlü vezir Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in oğludur. Genç yaşta sarayın önde gelen kişileri arasına girdi ve zaman zaman vezirliğe vekâlet etti. 359'da (970) mahallî emirlerden Haseneveyh b. Hüseyin'e karşı düzenlenen sefere katıldı. Babasının Hemedan'a vardıklarında ölmesi üzerine ordunun başına geçti ve boşalan vezirlik makamını başkasına kaptırmamak için Haseneveyh'le anlaşma yaparak aceleyle Rey'e döndü, bir süre sonra da vezirliğe getirildi; iyice yaşlanmış olan Rüknuddeve devletin idaresini ve ordunun kumandanlığını ona teslim etti. Fakat İbnü'l-Amîd, parlak zekasına rağmen gençliği ve tecrübesizliği sebebiyle babasının takip ettiği dengeli siyaseti sürdürmeyi başaramadı. Deylemli kumandan ve askerlere bol bol ihsanlarda bulunarak ve sık sık davetler, av partileri düzenleyip katılanlara çeşitli hediyeler dağıtarak kendini çevresine sevdirmeye çalıştı. Onun debdebe ve gösteriş ön planda tutan bu gibi halleri ve özellikle vezirden çok bir emir gibi davranması, Rüknuddeve'nin oğulları Adudüddeve ile Müeyyidüddeve'nin tepkilerine yol açtı.

İbnü'l-Amîd, 363'te (973-74) Rüknuddeve'nin emri üzerine, büyük bir askerî isyan sebebiyle zor durumda kalan Irak Büveyhî Emîri İzzüddeve Bahtiyâr'a yardım etmek için Fars'tan Irak'a doğru yola çıkan Adudüddeve'ye katıldı. İsyanın bastırılmasından sonra Adudüddeve, İzzüddeve'yi tahtından uzaklaştırıp Irak'ı kendi topraklarına katmak istedi ve bu durumu babasına onaylatmak için İbnü'l-Amîd'i Rey'e gönderdi. Fakat İbnü'l-Amîd, hânedan üyelerinin karşılıklı sadakatine büyük önem veren Rüknuddeve'yi bu konuda ikna edemedi ve Bağdat'a eli boş döndü. Bunun üzerine Adudüddeve mecburen Irak'tan ayrıldı. İbnü'l-Amîd ise Adudüddeve'nin ardından Bağdat'ta bir müddet daha kaldı ve burada ileride hayatına mal olacak bazı adımlar attı. İzzüddeve'nin veziri İbn Bakıyye ile yakın münasebetler kurdu; ayrıca İzzüddeve'nin yönelttiği vezirlik teklifini Rüknuddeve'nin ölümünden sonra olması şartıyla kabul etti. Bu arada Abbâsî halifesi de

ona kalemde ve kılıçta yetkinliğini anlatan "Zü'l-kifâyeteyn" unvanını verdi.

365'te (975-76) Adudüddeve, babası Rüknuddeve ile bozulan ilişkilerini düzeltmek ve kendisinin veilaht olarak tayinini sağlamak için İbnü'l-Amîd'den aracılık yapmasını istedi. Adudüddeve'ye güvenmemekle beraber onunla dost kalmak isteyen İbnü'l-Amîd'in Rüknuddeve nezdinde gösterdiği çabalar sonucu İsfahan'da bütün hânedan mensuplarının katıldığı bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıda Rüknuddeve, Adudüddeve'yi veilaht ilân etti ve diğer iki oğlundan Müeyyidüddeve'ye Rey ile İsfahan'ı, Fahrüddeve'ye de Hemedan ile Dînever'i verdi. İbnü'l-Amîd, Rüknuddeve'nin ölümünden sonra Rey'e gelen Müeyyidüddeve tarafından vezirlik görevinde tutuldu. Ancak çok geçmeden İbnü'l-Amîd ile kâtip Sâhib b. Abbâd arasında düşmanlık baş gösterdi ve İbnü'l-Amîd, Müeyyidüddeve'nin yanına büyük bir saygınlığı bulunan Sâhib b. Abbâd'ı ileride makamına göz dikeceği endişesiyle İsfahan'a yollamak ve hatıta öldürtmek istedi. Müeyyidüddeve de onun nüfuzundan çekindiği için Sâhib b. Abbâd'ı geri göndermek zorunda kaldı. Fakat Rüknuddeve'den sonra hânedanın başına geçmiş bulunan Adudüddeve, Müeyyidüddeve'den, ordu üzerindeki hâkimiyetinden dolayı tehlikeli gördüğü ve Bağdat'taki faaliyetleri sebebiyle kızgın olduğu İbnü'l-Amîd'in öldürülmesini istedi. Bunun üzerine İbnü'l-Amîd, mallarına el konulduktan ve çeşitli işkencelere mâruz bırakıldıktan sonra idam edildi (17 Rebîülevvel 366 / 13 Kasım 976).

Babasından ve nahiv âlimi İbn Fâris'ten ders alan İbnü'l-Amîd devrin önemli edip ve şairlerindendi; hatta bu yönüyle babasından daha üstün olduğu söylenir. Yâkût el-Hamevî, onun öldürülmesinden önce zindan duvarlarına yazdığı kendisine yapılan işkenceleri anlatan şiirlerini, Ebû Hayyân et-Tevhîdî de uzun bir gazelini nakletmiş, ayrıca "dost" dediği at üzerine yazılmış bir gazeli hakkında bilgi vermişlerdir (*Mu'cemü'l-üdeba'*, XIV, 195-201, 213; *el-Meşâlibü'l-vezîreyn*, s. 267-270). İbnü'l-Amîd ilme ve edebiyata büyük ilgi duymuş, âlim ve ediplerle bir arada bulunmaya özen göstermiştir. Ebû Saîd es-Sîrâfî, Ali b. İshâ er-Rummânî, Ebû Süleyman el-Mantıkî, Ebü'l-Hasan el-Âmirî ve İbnü'l-Bakkâl onun özellikle Bağdat'ta iken tertiplediği meclislere devam eden âlim, filozof ve şairlerden bazılarıdır (Yâkût, XIV, 213-214). 363 (973-74) yılında Rey'e gitmeden önce İbnü'l-Amîd'e yaz-

diği mektubu günümüze ulaşan (bk. *Re-sâ'il*, s. 349-358) Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Meşâlibü'l-vezîreyn*'de Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali en-Nemerî'nin İbnü'l-Amîd'i öven uzun bir kasidesine yer vermiştir (s. 344-348).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-mu'âne-se* (nşr. Ahmed Emîn – Ahmed ez-Zeyn), Beyrut 1373/1953, I, 3, 66-67, 136, 137; II, 217; a.mlf., *Meşâlibü'l-vezîreyn* (nşr. İbrâhîm el-Kîlânî), Dimaşk 1961, s. 227, 267-270, 293-302, 336, 338-348; a.mlf., *Resâ'il* (nşr. İbrâhîm el-Kîlânî), [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü Talâs), s. 347-358; Abdülazîz b. Yûsuf eş-Şirâzî, *er-Resâ'il*, Berlin Ktp., nr. 8625, vr. 74^b-76^a; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümmem*, II, 270-274, 301-303, 333, 339, 348-355, 361-364, 377; Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, III, 215-223; Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî, *Tekmiletü Târihi'l-Taberî* (Taberî, *Târih* [Ebû'l-Fazl], XI içinde), s. 436-443, 444, 449-451; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, XIV, 191-240; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 605-606, 644, 648, 654, 669, 675-676; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, TSMK, III, Ahmed, nr. A 2907/11, XI, vr. 116^b-117^a; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, V, 110-112; Safedî, *Nektû'l-himyân* (nşr. Ahmed Zekî Bek), Kahire 1329/1911, s. 215-217; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 143; Muhammed Müsîfir ez-Zehrânî, *Nizâmü'l-üvzâre fi'd-devleti'l-Ab-bâsiyye*, Beyrut 1406/1986, s. 101-103; Cl. Ca-hen, "İbn al-'Amîd", *EI* (İng.), III, 704.

AHMET GÜNER

İBNÜ'L-AMÎD el-MEKÎN

(bk. MEKÎN).

İBNÜ'L-A'RÂBÎ, Ebû Abdullah

(أبو عبد الله ابن الأعرابي)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Ziyâd el-Kûfî
(ö. 231/846)

Lugat âlimi ve şiir râvisi.

150 (767) yılında Kûfe'de doğdu. Babası Hindistan'ın Sind bölgesinden gelen bir köledir; annesi de Arap değildir. İbnü'l-A'râbî künyesi ona lugat, ahhâr, şiir ve emsâl dinleyip tesbit etmek için çöl Arapları ile sürekli ilişki içerisinde bulunmasından dolayı verilmiştir. İbnü'l-A'râbî, küçük yaşta babasının vefatı üzerine anne-siyle evlenen şiir râvisi Mufaddal ed-Dabbî'nin himayesinde büyüdü. Başta üvey babası olmak üzere Ali b. Hamza el-Kisâî, Ebû Muâviye ed-Darîr, Kâsım b. Ma'n, Ebû Zeyd el-Ensârî, Ebû Ziyâd el-Kilâbî, Heysem b. Adî, Ebû'l-Mucîb er-Rebeî, İbnü'l-Kelbî gibi birçok âlimden şiir ve en-sâba, garîb ve nâdir lugatlara dair dersler aldı. Mufaddal ed-Dabbî'nin şiir anto-

lojisi *el-Mufaḍḍaliyyât*'ını, nahiv ve lu-gat dersleri aldığı Kisâî'nin *en-Nevâdir*'ini kendilerinden dinleyip rivayet etti. Güç-lü hâfızası sayesinde çok sayıda garîb ve nâdir kelime ezberleyerek bu alanda üs-tat olduğunu herkese kabul ettirdi. Kûfe civarına konaklamak üzere Yemâme'den gelen bedevîlerden, özellikle Benî Esed ve Benî Ukayl'den yıllarca lugat, emsal, şiir, ahhâr dinleyip tesbit etti; bu alanlar-da ve eyyâm-ı Arab hususunda geniş bilgi sahibi oldu.

Bağdat'ın güneybatısında bir camide verdiği derslerden aldığı ücretle geçimini sağlamaya çalışan İbnü'l-A'râbî'nin büyük ilgiyle izlenen derslerine çok sayıda öğ-rencinin katıldığı, öğrencilerine elinde hiç-bir kitap olmadan güçlü hâfızasına dayana-rak lugat, garîb, nevâdir, şiir, ahhâr ve en-sâba dair notlar tuttuğu kaydedil-mektedir. Öğrencileri arasında Sa'leb, Câ-hiz, İbnü's-Sikkît, İbrâhîm el-Harbî, Ebû İkrime ed-Dabbî, Muhammed b. Habîb, Belâzürî, Osman b. Saîd ed-Dârimî, Mu-faddal b. Seleme gibi ünlü âlimler bulun-maktadır. *en-Nevâdir*'ini kendisinden Sa'leb, Abdullah et-Teymî ve Muhammed b. Habîb rivayet etmiştir. Ondan en çok istifade eden Sa'leb'dir. Kaynakların din-dar ve dürüst bir kimse olarak tanıttığı İbnü'l-A'râbî Sâmerî'da vefat etti. Ölüm yılı olarak 230 (845), 232, 233 tarihleri de verilmele birlikte doğrusu 231 (846) olmalıdır. Topal ve şaşı olduğu söyleniyor-sa da (İbnü'l-Kiftî, III, 133) öğrencisi ve yakın dostu Câhiz'in *el-Bursân ve'l-ur-cân ve'l-umyân ve'l-hûlan* adlı eserinde adı geçmemektedir.

İbnü'l-A'râbî'nin halifeler ve devlet adamları nezdinde itibarı yüksekti. Şiir-lerde geçen, herkesin kolaylıkla anlayama-yacağı garîb ve nâdir kelimelerin açıklama-sını bizzat kendisinden dinler ve onu çeşitli hediyelerle ödüllendirirlerdi. Nite-kim bir defasında Halife Vâsiḡ- Billâh'tan 10.000 dirhem, Me'mûn'dan da 5000 dir-hem değerinde bir hediye almıştı. Kûfe dil mektebinin önde gelen âlimlerinden olan İbnü'l-A'râbî, Basra dil mektebinin iki ünlü dilcisi Ebû Ubeyde ile Asmaî'nin rivayetlerini sıhhatli bulmazdı. Hatta As-maî'nin bir rivayeti hakkında bu rivayetin tam aksini bin fasih bedevîden dinlemiş olduğunu söylemiştir. Lugat kitaplarında İbnü'l-A'râbî'den yapılan birçok rivayet ve nakil mevcut olup adının geçmediği söz-lük hemen hemen yok gibidir. Bununla beraber ileri sürdüğü nahiv kuralları ve otorite sayıldığı garîb ve nâdir kelimeler hakkında birçok yanlış tesbit edilmiştir.

Eserleri. Kaynaklarda İbnü'l-A'râbî'nin otuzu aşkın kitap ve risâlesi bulunduğu kaydedilmektedir. Zamanımıza ulaştığı bilinen başlıca eserleri şunlardır: 1. *Es-mâ'ü ḡayli'l-'Arab ve fursânihâ*. Eski Arap kabilelerinin özel adlarla anılan meşhur atlarının isimleri, binicileri, onlar hakkındaki haber ve şiirlerle bu şiirlerde geçen garîb kelimelerin açıklanması ve eyyâmü'l-'Arab'a dair bilgiler içeren eser dil, edebiyat ve tarih açısından önemlidir (nşr. Levi Della Vida, Leiden 1928; nşr. Nû-rî Hammûdî el-Kaysî – Hâtim Sâlih ed-Dâ-min, *MMİr*, XXXV/2 [Bağdad 1404/1984], s. 249-330; nşr. M. Abdülkâdir Ahmed, Kahire 1404/1984). Eser ayrıca yine Nûrî Hammûdî el-Kaysî Hâtim Sâlih ed-Dâ-min tarafından İbnü'l-Kelbî'nin *Nesebü'l-ḡayl*'i ile birlikte *Kitâbân fi'l-ḡayl* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1407/1987). 2. *Kitâbü'l-Bîr*. Kuyuların kazımı, çeşitleri, suları, aletleri etrafındaki lugat ve şiirleri ihtiva eden eseri Mahmûd Şûkrî el-Âlû-sî (*Mecelletü'l-Muktebes*, sy. VI [Dimaşk 1922], s. 3-9), Nûrî Hammûdî el-Kaysî (*Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, sy. IX [Bağ-dad 1966], s. 349-367) ve Ramazan Ab-düttevâb (Kahire 1970) neşretmiştir. 3. *Kitâbü'l-Fâzil fi'l-edeb*. Mersiye tema-sında şiir parçalarından meydana gelen bir mecmua olup Wilhelm Wright tarafın-dan yayımlanmıştır (Leiden 1859). Eserin Kudûs Hâlidîyye Kütüphanesi'nde (nr. 45/3) bir nüshası mevcuttur. 4. *Nevâdiru İbni'l-A'râbî*. Kudûs Hâlidîyye Kütüpha-nesi'nde ve Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de yazma nüshaları bulunan eserin bir kıs-mı Kâmil Saîd Avvâd tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir (1976 [Bağdad], *Külliyyetü'l-âdâb*). Ayrıca Şam Umumi Kütüphanesi'nde (nr. 23, 280) bir nüshası mevcut olan *Kitâbü'l-Mu'cem* de ona nisbet edilmektedir. Bazı mersi-yeleri ihtiva eden ve Wilhelm Wright tar-afından *Hîrzetü'l-hâtîb ve tuḡfetü'l-ḡâlib* içinde yayımlanan (Leiden 1859, s. 67-122) *Muḡaṭṭâ'ât merâsin li-ba'zi'l-'Arab* adlı eserin İbnü'l-A'râbî'ye aidiyeti ise şüphelidir.

Müellifin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü'l-Envâ', Şı-fatü'n-naḡl, Şıfatü'z-zer', Şıfatü'd-dir', Kitâbü'n-Neḡt ve'l-baḡl, Kitâbü'n-Ne-bât, Kitâbü'z-Zübâb (Zî'âb), Kitâbü'l-Elfâz, Kitâbü Nevâdiri'z-Zübeyriyyîn, Kitâbü Nevâdiri Benî Faḡ'as, Kitâbü'l-Emâli, Ebyâtü'l-me'âni, Me'âni'ş-şîr, Târiḡu'l-kabâ'il, Medḡu'l-kabâ'il, Tef-sîrû'l-emḡâl, Kitâbü Ef'ale, ḡarîbü'l-ḡadîs, Kitâbü'l-Fevâ'id, Kitâbü'l-Mu'â-*